

قرآنی در ایران جای خود را باز کرده، به گونه‌ای که در مجلات علمی قرآنی، طی ۱۵ سال گذشته، بیش از بیست پژوهش منتشر شده است. هدف مقاله حاضر بررسی ساختار و هدفمندی سوره شوری از نگاه علامه طباطبایی در تفسیرالمیزان بوده، بر این اساس رویکردهای سه‌گانه نظری و همچنین سه بخش سابقه تحقیق بررسی شده است.

نتایج تحقیق نشان داد که هدف و غرض اصلی سوره شوری در تفسیرالمیزان موضوع وحی است. سوره شوری در شش بخش به بیان حقیقت و عظمت وحی، معرفی آثار و نتایج وحی، معرفی محتوا و مفاد وحی، معرفی هدف وحی، معرفی دین و حیاتی به مثابه بزرگ‌ترین رزق نازل شده خداوند و معرفی انواع سه‌گانه وحی پرداخته است. علاوه بر آن، هدف اصلی سوره شوری در تمامی بخش‌های آن، به مثابه بخش‌های مختلف مرتبط با یکدیگر تبیین شده که نمایانگر تفسیر ساختارمند علامه طباطبایی در سوره شوری بوده است. سوره شوری تنها سوره مستقل در قرآن است که به تنهایی به موضوع وحی پرداخته و هیچ سوره دیگری به مفصلی سوره شوری در مورد وحی وجود ندارد. سوره شوری تنها سوره قرآن است که هدف اصلی آن تبیین و بررسی ابعاد گوناگون موضوع وحی بوده و این نتیجه معرف اهمیت سوره شوری است.

کلیدواژه‌ها: علامه طباطبایی، تفسیرالمیزان، تفسیر ساختاری، سوره شوری

مقدمه

«ساختارمندی درونی آیات قرآن» یکی از مباحث عرصه مطالعات قرآنی است که بیشتر در تفسیر، به ویژه در دوران معاصر، مورد توجه قرار دارد و از آن با تعابیری همچون «پیوند آیات»، «ارتباط میان آیات»، «مناسبت میان آیات» و «تناسب آیات» یاد می‌شود. آیا آیات قرآن در یک سوره با هدف و براساس پیوند معنایی خاص کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند، یا آنکه براساس مدعای برخی از مستشرقان، ارتباط روشنی میان آیات وجود نداشته است.

ساختار و هدفمندی

سوره شوری در تفسیرالمیزان

دکتر محمدعلی زکی

دانشیار دانشگاه امام حسین (ع)

چکیده

انسجام سوره‌های قرآن در سه حوزه علوم قرآنی، اعجاز قرآنی و تفسیر قرآنی خود را نمایش داده است. قرآن پژوهان در چند دهه اخیر از زاویه دیگری به تفسیر قرآن نگرسته‌اند و معتقدند که این روش نو کمک شایان توجهی به درک مفاهیم قرآن کریم می‌کند. این روش که به تفسیر ساختاری قرآن شهرت یافته، سبک جدیدی در تفسیر قرآن است. هر سوره به منزله یک کلیت واحد تلقی شده و چگونگی رابطه آیات با غرض اصلی سوره مطالعه می‌شود. این روش بر نگرش جامع‌گرایانه به معانی سوره‌های قرآن استوار است. در سال‌های اخیر، نگرش ساختارمند و جامع‌گرایانه به سوره‌های قرآن در بین مفسران و محققان

مقصود از برخورداری قرآن از ساختار درونی روشمند آن است که چینش قرآن در مراحل چهارگانه وحیانی بوده (ساختار درونی آیات، ساختار بیرونی آیات، ساختار درونی سوره‌ها و ساختار بیرونی سوره‌ها) و بر این اساس باید آن را حکمیانه دانست. این ساختار روشمند، همان‌گونه که می‌تواند انسجام درونی و بیرونی سوره‌ها را تبیین کند، قادر است ارتباط درونی و بیرونی آیات را توجیه کند. بحث درباره ساختار و انسجام درونی قرآن از چهار جهت ضرورت دارد و دستاوردهایی را به همراه می‌آورد:

۱. تسهیل در فهم و استخراج شماری از مدالیل آیات.

۲. کمک به رفع پاره‌ای از ابهام‌ها درباره تاریخ قرآن.

۳. تقویت جایگاه قرآن به‌عنوان کتابی وحیانی.

۴. دفع پاره‌ای از شبهات پیرامون قرآن (نصیری، ۱۳۹۰).

علامه طباطبایی در المیزان فی تفسیر القرآن بر این باور است مطابق سخن خدا قرآن باید دارای وحدت (وحده) باشد. طبق نظر وی، وحدت و کلیت یک متن از «وحدت معنایی‌اش» سرچشمه می‌گیرد و قرآن در صدد است این «معنای پیوسته» را به خوبی منتقل کند. این معنای متحد به منزله راهنمای (هدایت) بشر به راه راست تعریف می‌شود. علامه معتقد است، تقسیم‌بندی قرآن به چندین سوره حاکی از آن است که نوعی وحدت ساخت و تمامیت دارد که نه در اجزای (جداگانه) سوره و نه در دو سوره در کنار هم یافت نمی‌شود. علامه طباطبایی سعی می‌کند اندیشه اصلی هر سوره را شناسایی کند و آن را غرض می‌نامد. او این کار را از طریق بررسی آغاز سوره، پایان سوره و همچنین جریان کلی بحث آن (سیاق جاری) انجام می‌دهد. علامه طباطبایی قبل از ارائه تفسیر خود، نظم سوره را که «غرض» سوره می‌داند، بررسی می‌کند. علامه طباطبایی برای تعیین غرض سوره، آغاز، پایان و سیاق کلی هر سوره را بررسی می‌کند و در بسیاری از موارد به کلیت آیات قرآن توجه می‌کند.

علامه طباطبایی بعد از اینکه در ابتدای هر سوره آیات محکم آن را استخراج می‌کند تا از آن در فهم و تفسیر آیات استفاده کند، پیش از ورود به مبحث آیات، بحثی در مورد غرض سوره مطرح می‌کند تا مدلول آیات سوره را در پرتو این غرض کشف کند و توضیح دهد. ایشان معتقد است آیات هر سوره نوعی ارتباط و پیوستگی دارند که در میان سوره‌های مختلف و یا اجزای آن‌ها وجود ندارد و از آنجا که وحدت و یگانگی هر سخن به یگانگی هدف و منظوری بسته است که از آن در نظر گرفته

شده است. بنابراین هر یک از سوره‌های قرآن هدف و منظور ویژه‌ای را دنبال می‌کند و پیام واحدی دارد. زمانی که این غرض واحد استخراج می‌شود، سعی علامه طباطبایی بر این است که در شقوق مختلف و احتمال‌های متعدد، همان راهی را برگزیند که غرض آن را تأیید می‌کند و با آن سازگار است. بنابراین، نگاه مجموعی به کل سوره، غیر از نگاه مجموعی به کل قرآن، از مبانی این دیدگاه خواهد بود.

معرفی سوره شوری

این سوره را «شوری» می‌نامند، زیرا در آیه ۳۸ آن کلمه شورا به کار رفته است و مسلمانان را در اداره امور زندگی و جامعه خویش به شور و مشورت دعوت می‌کند و این شیوه را یکی از نشانه‌های جامعه اسلامی و مؤمنان معرفی کرده است و به موضوع شورا، اطمینان و اعتبار بسیار زیادی بخشیده است. نام دوم این سوره «حم عسق» است، زیرا این سوره با این حروف رمزی مقطعه آغاز می‌شود و طبق معمول با همان حروف رمزی و سرآغاز خود نام‌گذاری شده است. سوره شوری قبل از هجرت در مکه نازل شده و مکی است و برخی مفسران چهار آیه از آن را مدنی می‌دانند. این سوره به صورت پراکنده نازل و به تدریج کامل شده است. ترتیب جمع‌آوری در قرآن چهل و دومین سوره و به ترتیب نزول شصت و یکمین سوره است عینا مطابق ترتیب قرآنی بعد از سوره فصلت و قبل از سوره زخرف قرار دارد. این سوره از نظر حجم از سوره‌های مثانی و کمی بیش از یک حزب قرآن است. سومین سوره از سوره‌های حامیمات و یا حوامیم هفتگانه است (هاشم‌زاده هریسی، ۱۳۷۷). ۵۳ آیه دارد و یک سال قبل از هجرت نازل شده است (محدثی، ۱۳۸۹).

غرض سوره شوری در المیزان

این سوره پیرامون «مسئله وحی» سخن می‌گوید که خود نوعی تکلم از ناحیه خدای سبحان با انبیا و رسل اوست. همچنان که می‌بینیم، در آغاز می‌فرماید: «کذلک یوحی الیک و الی الذین من قبلک الله...» و در آخر هم می‌فرماید: «و ما کان لبشر ان یکلمه الله الا وحیا» و نیز در بین سوره هم چند نوبت سخن از وحی می‌آورد. یک جا می‌فرماید: «و کذلک اوحینا الیک قرآنا عربیا...» جایی دیگر می‌فرماید: «شرع لکم من الدین ما وصی به نوحا...» و نیز می‌فرماید: «الله الذی انزل الکتب بالحق و المیزان...» و همچنین، چند نوبت در سوره سخن از رزق به میان آورده، چون وحی خود رزقی است برای انبیا. بنابراین، مسئله وحی موضوعی است که در این سوره محور کلام قرار گرفته است! این سوره در مکه

این سوره را «شوری» می‌نامند، زیرا در آیه ۳۸ آن کلمه شورا به کار رفته است و مسلمانان را در اداره امور زندگی و جامعه خویش به شور و مشورت دعوت می‌کند

علامه طباطبائی
سعی می‌کند
اندیشه اصلی
هر سوره را
شناسایی کند
و آن را عرض
می‌نامد. او
این کار را از
طریق بررسی
آغاز سوره،
پایان سوره و
همچنین جریان
کلی بحث آن
(سیاق جاری)
انجام می‌دهد

نازل شده - مگر چند آیه آن که استثنا شده است و آن آیه «و الذین استجابوا لربهم» تا آخر، سه آیه (آیات ۳۸ تا ۴۰)، و یکی هم آیه «قل لا اسألکم علیه اجرا الا الموده فی القربی» تا آخر، چهار آیه» (آیات ۲۳ تا ۲۶) است (طباطبائی، ۱۳۶۱).

دسته‌بندی و محتوای تفصیلی آیات سوره شوری در المیزان

دسته اول: آیات ۱ تا ۶

بیان عظمت وحی و کلام خدا، بیان اینکه ملائکه از خدای سبحان درخواست می‌کنند برای ساکنان زمین از طریق وحی دینی تشریح کند و آن‌گاه به وسیله آن دین ایشان را بیاموزد.

دسته دوم: آیات ۷ تا ۱۱

این آیات فصل دوم از آیات این سوره است که در آن نیز مسئله وحی را معرفی می‌کند. چیزی که هست، در این آیات وحی را از نظر نتایجی که مترتب بر آن است معرفی می‌کند. همچنان که در فصل سابق خود آن را معرفی و به آن اشاره می‌کرد. در این فصل می‌فرماید: عرض از وحی انذار مردم است و مخصوصا انذار که مربوط به روز قیامت است؛ روزی که همه مردم در آن جمع می‌شوند و گروهی به سوی بهشت و گروهی دیگر به سوی آتش می‌روند، چون اگر مردم به چنین روزی تهدید و انذار نشوند، دعوت دینی به نتیجه نمی‌رسد و تبلیغ دینی سودی نمی‌بخشد. آن‌گاه این نکته را بیان می‌کند که دو دسته شدن مردم چیزی است که مشیت خدای سبحان به آن تعلق گرفته و به همین منظور دین را برای مردم تشریح کرده و از راه وحی مردم را از روز جمع انذار کرده، چون او ولی مردم است. و آن‌ها را بعد از مردن زنده می‌کند و بین آنان در آنچه اختلاف می‌کردند حکم می‌فرماید، آن‌گاه رشته کلام به مسئله توحید ربوبیت کشیده می‌شود و اینکه به جز خدای تعالی ربی نیست؛ چون صفاتی که رب باید داشته باشد مختص به خداست و هیچ شریکی در هیچ‌یک از آن صفات شرکت ندارد.

دسته سوم، آیات ۱۳ تا ۱۶

این آیات فصل سوم از آیاتی است که وحی الهی را تعریف می‌کند. فصل اول درباره خود وحی بود و فصل دوم درباره اثرش، و این فصل آن را از نظر مفاد و محتوا تعریف می‌کند. و محتوای وحی عبارت است از دین الهی، واحدی که باید تمامی اینای بشر به آن یک دین بگروند و آن را سنت و روش زندگی خود و راه به سوی سعادت خود بگیرند. البته در این

فصل به مناسبت این را نیز بیان می‌کند که شریعت محمدی جامع‌ترین شریعی است که از ناحیه خدا نازل شده و نیز اختلاف‌هایی که در این دین واحد پیدا شده، از ناحیه وحی آسمانی نیست، بلکه از ناحیه ستمکاری و یاغیگری‌هایی است که عده‌ای با علم و اطلاع در دین خدا به راه انداختند. و نیز در آیات این فصل فواید دیگری است که در ضمن به آن‌ها اشاره شده است.

دسته چهارم: آیات ۱۷ تا ۲۶

این آیات فصل چهارمی است از آیات سوره که وحی را تعریف می‌کند به اینکه آن دینی که به وسیله وحی نازل شده، به صورت کتابی است که برای مردم نوشته شده و میزانی است که در قیامت با آن اعمالشان سنجیده می‌شود و بر طبق آن جزا داده می‌شوند و جزای حسن خود نوعی رزق است. آن‌گاه رشته سخن به ثواب و عقابی که روز قیامت دارند کشیده شده است. در این فصل، آیه مودت و آیاتی مناسب با آن نیز آمده است.

دسته پنجم: آیات ۲۷ تا ۵۰

صدر این آیات متصل است به داستان رزق دادن خدا به بندگانش که درباره‌اش می‌فرمود: «اللهم لطیف بعباده یرزق من یشاء» و قبل از آن هم فرمود: «له مقالید السموات و الارض بیسط الرزق لمن یشاء و یقدر»، و ما در سابق اشاره کردیم به اینکه یکی از بزرگ‌ترین رزق‌ها دینی است که خدای سبحان در اختیار بندگانش گذاشته و با در نظر داشتن این نکته، گفتار این فصل در گفتار فصل گذشته داخل می‌شود که درباره وحی سخن می‌گفت. و به‌طور کلی، آیات این سوره برای بیان آن ریخته می‌شود. بعد از هر چند آیه یک بار برمی‌گردد و به همان غرض اشاره می‌کند.

آن‌گاه پاره‌ای از آیات و دلایل توحید را که به رزق مربوط است - مانند خلقت آسمان‌ها و زمین، و منتشر کردن جنبندگان در آسمان و زمین، و خلقت کشتی‌ها که در دریا در حرکت‌اند، و دادن فرزندان ذکور و اناث، و یا یکی از آن‌ها را به هر که بخواهد، و ندادن هیچ‌یک از آن‌ها را به هر که بخواهد - ذکر می‌کند. و آن‌گاه می‌فرماید، بعضی از رزق‌هاست که تنها در دنیا می‌دهد و به همه می‌دهد و آن رزقی است که با فانی دنیا فانی می‌شود. و بعضی دیگرش مخصوص مؤمنان است که در آخرت می‌دهد، و آن بهترین رزق و پایدارترین رزق است. از همین جا، به مناسبت، به ذکر صفات مؤمنان منتقل می‌شود، حسن عاقبت آنان را بیان می‌کند و نیز به اوصاف قیامت و عاقبت ستمکاران منتقل می‌شود و شرح

می‌دهد که در قیامت با چه هول‌ها و وحشت‌ها و عذاب‌ها روبه‌رو می‌شوند، از این‌ها گذشته، در خلال آیات، اجمالی از پاره‌ای احکام را بیان و انذار و تخویفی هم می‌کند و به حق دعوت می‌کند و به حقایق و معارف بسیاری اشاره می‌نماید.

دسته ششم: آیات ۵۱ تا ۵۳

این آیات آخرین فصلی است که خدای سبحان در این سوره درباره وحی و تعریف آن بیان کرده است. در این فصل، وحی و سخن گفتن خدا با بندگانش را به سه قسمت تقسیم می‌کند: یا به وسیله وحی، یا از پس پرده و حجاب، و یا به وسیله ارسال رسول که به اذن خود هر چه بخواهد به آن رسول وحی می‌کند. آن‌گاه می‌فرماید: پیام‌های خود را به این طریق بر رسول خدا(ص) وحی می‌کند و آنچه از ناحیه خدای تعالی به آن جناب وحی شده، قبل از وحی در نفس آن جناب سابقه نداشته، یعنی آن جناب به هیچ‌یک از معارفی که به وی وحی شده، قبلاً آگاهی نداشت و این وحی است که نوری است الهی و خدای تعالی هر یک از بندگان خود را بخواهد و به این هدایت اختصاص می‌دهد و او را مورد وحی خود قرار می‌دهد و به دنبالش هر یک از بندگان را بخواهد به وسیله پیامبرش و به اذن خود هدایت می‌فرماید.

نتیجه‌گیری

ضرورت و اهمیت بررسی و مطالعه انسجام، تناسب، پیوستگی و بررسی ساختاری سوره‌های قرآن از سه جنبه مربوط به هم قابل تأمل‌اند که عبارت‌اند از سه حوزه علوم قرآنی، اعجاز قرآنی و تفسیر قرآنی. یکی از روش‌های اعجاز قرآن بررسی پیوستگی میان آیات قرآن است که ثمرات آن در تفسیر و مباحث علوم قرآن نمایان می‌شود. تفاسیر، از ابتدا که به بحث اعجاز قرآن پرداخته‌اند، به این مهم اشاره داشته‌اند و با شیوه‌های متفاوت درصدد بیان این پیوستگی میان آیات بوده‌اند؛ هر چند رویکرد معاصران به این سمت بیش از قدما بوده است. مفسران و محققان علوم قرآنی از ابتدا با عنوان نظم قرآن به این بحث پرداخته و از این طریق به پیوستگی میان آیات ورود پیدا کرده و ابتدا در حد بررسی تناسب یک آیه با آیه بعد و یک سوره با سوره بعد، به این بحث اشاره کرده‌اند. پس از آن، مفسران قرآنی با نگاه جامع‌تر به مجموعه‌ای از آیات و بررسی سبب آیات در این مجموعه و نوع چینش الفاظ و عبارات و بررسی پیوستگی آن‌ها از جهت لفظی و معنایی و آوایی درصدد بیان شبکه‌ای معنایی از آیات قرآن‌اند. مفسران قرآنی

با عنوان‌های گوناگون از قبیل وحدت موضوعی، تفسیر ساختاری، تفسیر عضوی، تفسیر بنایی، تدبیر و نوع چینش آیات و قرارگیری پشت سر هم آیات، در صدد ارائه یک مجموعه منسجم و منظم از آیات قرآن‌اند که واژه تدبیر به جهت قرآنی بودنش و هماهنگی بیشتر معنای لغوی و اصطلاحی آن با هدفی که در این قبیل کارها پی‌گیری می‌شود، مناسب‌تر است.

مبانی نظری تحقیق در سه بخش مرتبط با یکدیگر بررسی شدند:

الف. نظریه انسجام و پیوستگی قرآن شامل چهار حوزه نظری؛

۱. انسجام مضمونی با ایده نظم،
۲. قالب غرض سوره و تناسب سوره‌ها،
۳. سیاق و ترتیب نزول و
۴. انسجام مضمونی با رهیافت وحدت سوره‌ها، عمود سوره، گروه سوره‌ها؛

ب. رویکرد ساختاری به قرآن؛

ج. تفسیر ساختاری و انسجام قرآن (انواع نه‌گانه پیوندهای معنایی در قرآن) از منظر علامه طباطبایی.

پیشینه و سابقه تحقیق در سه بخش بررسی شد:

الف. بخش نخست، تحقیقات مربوط به تفسیر ساختاری سوره‌های قرآن در ایران طی سال‌های ۱۳۷۷ تا ۱۳۹۴ شامل بیست و یک پژوهش،

ب. بخش دوم، پژوهش‌های مربوط به رویکردهای انسجام ساختاری تفسیر المیزان شامل شش پژوهش و

ج. بخش سوم، تحقیقات مربوط به سوره شوری شامل دو تحقیق.

یافته‌های اصلی پژوهش به بررسی شناسنامه سوره شوری، هدف و غرض سوره شوری و همچنین دسته‌بندی و محتوای تفصیلی آیات سوره شوری (در شش بخش) پرداخت. با نگاه ساختاری و مجموعه‌ای به آیات یک سوره، برقراری ارتباط و بررسی پیوند محکم بین آیات، می‌توان ساختار یک سوره را تبیین کرد که این نگاه گذشته از نقش مؤثر در تفسیر قرآن، موجب بروز فوائد و ثمراتی در فهم قرآن گردیده و همچنین می‌تواند معرف یکی از وجوه اعجاز قرآن باشد. با دیدن سوره شوری، نمونه‌ای از این ارتباط آیات مشاهده شد و ساختار سوره شوری از نظر علامه طباطبایی در تفسیر المیزان تبیین گردید که این سوره را به شش بخش تقسیم کرد و بعد از آن چگونگی ارتباط بین این بخش‌ها ذکر شد و دیده شد که می‌توان ساختاری منسجم و هماهنگ از سوره شوری بیان کرد.

**ضرورت و اهمیت
بررسی و مطالعه
انسجام، تناسب،
پیوستگی و
بررسی ساختاری
سوره‌های قرآن
از سه جنبه
مربوط به هم
قابل تأمل‌اند که
عبارت‌اند از سه
حوزه علوم قرآنی،
اعجاز قرآنی و
تفسیر قرآنی**